دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۱۳۷۸
دانشکده معماری و شهرسازی

۳

فیروزه اسلام

پژوهه معماری و شهرسازی اسلامی

دو فصلنامه علمی تخصصی ISSN: 2383-0247 سال دوم، پاییز و زمستان ۹۵

مقایسه تطبیقی دو نمونه دیدگاه کل‌نگر، پیش و پس از دورهٔ مدرن در معماری: نگاه طبایعی(بر مبنای طبیعیات) و نظریه سالینگروس(بر مبنای فیزیک نوین و ریاضی)
مجید حیدری دلگرم، محمدرضا بمانیان، مجتبی انصاری ۱

تغییر ادراک معنا از حرم امام رضا(ع) در نسبت با زمان
قاسم مطلبی، امین مهدوی، فرشته اسلامی، ثریا طاهری، سمیه گردی تختی ۱۵

معماری در نقاشی مکتب هرات
مهدی محمدزاده و مریم مسینه اصل ۲۷

مبانی شکل گیری مکان تعاملات اجتماعی از منظر اندیشه اسلامی
احد نژاد ابراهیمی، مینو قره بگلو، امیرحسین فرشچیان.....۴۷

مقایسه گره های سنتی و الگوهای معاصر اسلامی با تمرکز بر کاربرد در معماری اسلامی
یحیی نوریان و محمدحسین کسرائی.....۶۳

بازشناسی تأثیر شغل و سطح اجتماعی مالکان مسلمان خانه‌های قجری بوشهر در شکل‌گیری سلسله‌مراتب محرمیت فضای ورودی
ندا ناصری، کورش مومنی، محمدامیر کاکی زاده، بهزاد وثیق.....۷۷

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

فیروزه اسلام
پژوهه معماری و شهرسازی اسلامی

دوفصلنامه علمی– تخصصی

سال دوم

شماره ۳

پاییز و زمستان ۹۵

ISSN: 2383-0247

صاحب امتیاز :	دانشگاه هنر اسلامی تبریز
مدیر مسئول :	دکتر محمد علی کی‌نژاد
سردبیر :	دکتر محمدتقی پیربابائی
جانشین سردبیر :	دکتر احد نژاد ابراهیمی
اعضای هیات تحریریه : (به ترتیب حروف الفبا)	دکتر محمدرضا بمانیان (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس) دکتر محمدتقی پیربابائی (دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر محمدرضا چناقلو (استاد دانشگاه صنعتی سهند) دکتر عیسی حجت (استاد دانشکده معماری پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران) دکتر محمدعلی کی‌نژاد (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر اصغر محمدمرادی (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران) دکتر مرتضی میرغلامی (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر حمید ندیمی (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی) دکتر احد نژادابراهیمی (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
مدیر داخلی :	دکتر مینو قره‌بگلو (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
مسئولان امور اجرایی : (به ترتیب حروف الفبا)	مهندس حمزه پیربابایی، مهندس زهرا علی‌نام
اعضای مشاوران علمی : (به ترتیب حروف الفبا)	دکتر بهرام آجرلو، دکتر مازیار آصفی، دکتر آزیتا بلالی اسکویی، دکتر مرتضی پورمحمدی، دکتر حسن سجادزاده، دکتر فرزین حق‌پرست، دکتر یاسر شهبازی، دکتر عباس غفاری، دکتر اسلام کرمی، دکتر مهدی محمدزاده، دکتر لیلا مدقالچی، دکتر آیدا ملکی، مهندس مهدی نارنگی، دکتر مسعود ناری قمی، دکتر مسعود وحدت‌طلب، دکتر علی وندشعاری، دکتر پریسا هاشم‌پور
ویراستار ادبی :	حمیده حرمتی (استادیار دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
ویراستار لاتین :	کاظم پورالوار (مربی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
آدرس پستی :	تبریز، میدان ساعت، کوچه مقصودیه، خیابان مصلی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
تلفن :	۰۴۱-۳۵۵۴۱۸۱۳
سایت اختصاصی :	Firooze-islam.ir
نشانی الکترونیک :	firooze.islam@tabriziau.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

بازشناسی تأثیر شغل و سطح اجتماعی مالکان مسلمان خانه‌های قجری بوشهر در شکل‌گیری سلسله‌مراتب محرمیّت فضای ورودی

ندا ناصری[۱]، کورش مومنی[۲*]، محمدامیر کاکی‌زاده[۳]، بهزاد وثیق[٤]

۱. کارشناس ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه جندی شاپور، دزفول، ایران

۲. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه جندی شاپور، دزفول، ایران

۳. کارشناس ارشد معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول، درفول، ایران

٤. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه صنعتی جندی شاپور دزفول، درفول، ایران

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۳/۱۷ ، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۹/۲۵)

چکیده

محرمیّت یکی از ارکان اصلی معماری اسلامی است که هم قرآن و هم سخنان اهل‌بیت، رعایت آن را در خانه امری مهم و لازمه‌ی رسیدن به آرامش خانواده برشمرده‌اند. در خانه‌های بناشده در دوران اسلامی، این اصل باارزش معماری به‌خوبی رعایت شده اما متأسفانه امروزه در ساختن خانه‌ها نادیده گرفته می‌شود؛ بنابراین بررسی خانه‌های سنتی که اصل محرمیّت در آنها رعایت شده می‌تواند راهگشای معماران در بازشناسی و به‌کارگیری این اصل در معماری مسکن باشد. سلسله‌مراتب ورودی که از عوامل ایجاد محرمیّت در خانه‌ها بوده است؛ نشأت گرفته از اعتقادات مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و برخی عوامل دیگر است که تابه‌حال بدان پرداخته نشده است. بسته به همین عوامل، این سلسله‌مراتب طولانی‌تر و یا کوتاه‌تر می‌شده است. بافت تاریخی شهر بوشهر یکی از مناطقی است که این اصل در آن به‌خوبی رعایت شده است. بر همین اصل این نوشتار سعی دارد که به بررسی سلسله‌مراتب محرمیّت در ورودی خانه‌های تاریخی شهر بوشهر بپردازد و مقایسه‌ای میان سلسله‌مراتبِ ورودی خانه‌ها و ارتباط آن با شغل مالکان بناها صورت دهد. این تحقیق با به‌کارگیری روش توصیفی- تحلیلی صورت گرفته است و در آن به ارائه‌ی تعاریف و مصادیق رعایت اصل محرمیّت در اسلام، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مقالات معتبر و بررسی خانه‌های شهر بوشهر با مشاهده مستقیم از بنا، به‌کارگیری نقشه‌ها و مصاحبه حضوری از افراد بومی و متخصص پرداخته‌شده است. با بررسی یافته‌های این تحقیق مشخص گردید که شغل و سطح اجتماعی افراد در شکل‌گیری سلسله‌مراتب ورودی خانه‌های قجری مالکان مسلمان بوشهر، تأثیرگذار بوده است. بدین‌گونه که خانه‌ی صاحبان مشاغل ریاستی به دلیل رفت‌وآمد مکرر کارگزاران مهم دولتی، بیشترین میزان سلسله‌مراتب محرمیّت را دارند، در مرتبه بعدی خانه‌های تجار و طبیبان شهر قرار می‌گیرند که به دلیل رفت‌وآمد زیاد خریداران و مردم عادی، از سطح محرمیّت نسبتاً زیادی برخوردار هستند و در سطوح پایین‌تر که افراد دارای مشاغل کارمندی و با سطح اجتماعی متوسط را شامل می‌شود، با کمترین میزان سلسله‌مراتب محرمیّت در میان خانه‌های موردبررسی روبرو هستیم.

واژگان کلیدی

محرمیّت، سلسله‌مراتب، شغل و سطح اجتماعی، خانه‌های تاریخی بوشهر، فضای ورودی.

* نویسنده مسئول مکاتبات: E-mail: k_momeni@jsu.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

مقدمه

هر انسان مسلمان در طی زندگی خویش از آیین‌ها، مناسک و روش‌هایی بهره می‌گیرد که از دین مبین اسلام سرچشمه گرفته‌اند. این آیین‌ها عموماً در حوزه معماری، شامل کالبدها و معناهای دسترسی و سازمان فضایی- حرکتی وی می‌باشد. در بسیاری از منابع اسلامی همچون آیات قرآن، احادیث نبوی و ائمه علیهم‌السلام و سایر نوشتارهای مربوط به آن می‌توان اشاراتی نغز از این دستورات را مشاهده نمود. آیات و تفاسیر آنها، گاه نشان‌دهنده‌ی تأکیدات محتوایی و گاه حتی شناسایی عناصر کالبدی در معماری است. مسلمین در طول تاریخ معماری و شهرسازی اسلامی، با تکیه بر این دستورات، فارغ از زمان و مکان، انواعی از معماری را به وجود آورده‌اند که خانه یکی از مهمترین این گونه‌های کاربردی است. «طراحی خانه‌های سنتی مسلمانان برگرفته از رهنمودها و قوانین شرع اسلامی است که از قرآن برگرفته شده است» (Othman, Arid & Buys 2015,13). خانه به‌مثابه امنیت، حریم و مفهوم عینی محرمیّت در معماری اسلامی و زیست مسلمین، جایگاه ویژه‌ای را از آن خود کرده است. به همین سبب مفهوم سلسله‌مراتب و محرمیّت، در تمامی مراحل دسترسی، از حوزه کلان مانند حوزه شهری تا حوزه خرد مانند خانه در پدیدآوران مکان و فضای اسلامی، جاری و ساری است. انسان مسلمان برای رسیدن به امنیت نیازمند حریمی است که با پشت سرگذاشتن سلسله‌مراتبی، از درون شهر به محله و از محله به خانه برسد. وی با طی کردن این سلسله‌مراتب از عرصه‌ی عمومی به عرصه‌ی نیمه عمومی ـ نیمه‌خصوصی و بعد از آن به عرصه‌ی خصوصی وارد می‌شود. خانه که برای انسان مکان خصوصی محسوب می‌گردد، خود نیز نیازمند وجود حریمی است که به امنیت و کیفیت مطلوب فضایی مدنظر انسان برسد. خانه حریمی است که انسان در آن آرامش خود را بازمی‌یابد و به همین سبب از مهمترین نکات در طراحی فضای درون خانه، پیش‌بینی میزان حریم آن است؛ بنابراین می‌توان چنین پنداشت که خانه به‌عنوان مهمترین عنصر کارکردی زیست روزمره مسلمین در عرصه خصوصی، دارای کاربست‌ها و ساختارهایی است که می‌توان از آن جمله به تولید سامانه محرمیّت و سلسله‌مراتب فضایی اشاره نمود. «مسکن سنتی محرمیّت را با خلق فضای جدید و براساس ایجاد حرمت برای ساکنین و واردین ایجاد می‌نماید. انسان سنتی ویژگی تفکیک بیرونی و اندرونی و همچنین انحراف دید در ورودی را برای ایجاد مفهوم حجاب و محرمیّت برمی‌گزیند و خلق می‌کند» (مسائلی ۱۳۸۸، ۳۲).

خانه‌های ایرانی عموماً به موضوع رعایت حریم خصوصی در کنار تکریم مهمان توجه داشته‌اند و برای انجام آن، هم از الگوی تداخل قلمرو در فضای واحد و هم از الگوی مجزا نمودن مکان آنها استفاده نموده‌اند (معماریان، طغرالجردی و کمالی پور ۱۳۸۹، ٦). همین امر است که سبب ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت در فضاهای معماری اسلامی گردیده است. شیوه‌های ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت در خانه‌های اسلامی، از عوامل متعددی ریشه می‌گیرند که بسته به نوع جغرافیا، نحوه‌ی زیست، تمایل فرهنگی و ... متفاوت می‌گردد. با بررسی معماری نقاطی از پهنه اسلامی، می‌توان عناصری نوین در تأثیرگذاری محرمیّت بر سامانه فضایی خانه را مشاهده نمود که پیش از این موردتوجه قرار نگرفته‌اند. عمده این نقاط، شهرهایی از جغرافیای اسلام هستند که عناصری مانند تجارت و معیشت بازرگانی، در آن برجسته بوده است. بندر بوشهر، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین این شهرها، در این مقاله موردتوجه قرارگرفته است و نگارندگان توجه ویژه‌ای بر متغیر شغلی، در گونه شناسی عناصر سلسله‌مراتب محرمیّت در معماری خانه‌های بوشهر دارند. «بوشهر، شهری است با بافت بندری در جنوب ایران و مرکز خلیج‌فارس که از ارزش جهانی برخوردار است و این ارزش تاریخی- فرهنگی وابسته به معماری بومی، شهرسازی و معماری این بافت شهری است» (کریمی ۱۳۹۱، ٨٦)؛ بنابراین شناخت بافت بوشهر، جهت تقویت هویت بومی منطقه و بقای گونه‌های با هویت موجود، امری ضروری است. متأسفانه با وجود اهمیت بافت تاریخی این شهر در فرهنگ معماری ایران تا به حال توجه چندانی به آن صورت نگرفته است. در این راستا خانه‌های قاجاری بوشهر که از باارزش‌ترین نمونه‌های معماری بومی در بافت تاریخی بوشهر می‌باشند؛ به‌عنوان نمونه‌های موردبررسی در این مقاله انتخاب گردیده‌اند.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

۱- سؤالات تحقیق

- محرمیّت و سلسله‌مراتب حریم در خانه‌های تاریخی بوشهر، چه ارتباطی با شغل مالک خانه داشته و چگونه عامل شغل و سطح اجتماعی مالکان خانه‌های تاریخی در ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت در کالبد بنا تأثیرگذار بوده است؟
- دسته‌بندی ورودی خانه‌های بوشهر براساس سلسله‌مراتب محرمیّت و ارتباط آن با مؤلفه‌ی شغلی مالکان چگونه است؟

۲- روش تحقیق

این تحقیق با هدف شناخت و بررسی سلسله‌مراتب محرمیّت در خانه‌های تاریخی شهر بوشهر و ارتباط این موضوع با عامل شغلی و سطح اجتماعی مالکان این بناها صورت پذیرفته است. در این راستا با بهره‌گیری از تعاریف محرمیّت و سلسله‌مراتب آن، نوعی گونه شناسی و مقایسه‌ای بین سلسله‌مراتبِ ورود به خانه‌های بافت قدیم بوشهر صورت داده‌شده است؛ بنابراین این مقاله با به‌کارگیری روش توصیفی- تحلیلی در دو بخش مبانی نظری و بخش میدانی آن که بررسی سلسله‌مراتب ورودی خانه‌های تاریخی شهر بوشهر است، تنظیم گردیده است. بخش مربوط به مبانی نظری تحقیق که در مقدمه تحقیق و سپس در قالب ادبیات تحقیق مطرح شده، به ارائه تعاریف و مصادیقی از محرمیّت و سلسله‌مراتب آن در اسلام پرداخته و ضرورت به‌کارگیری این اصل را در معماری به‌ویژه در بنای مسکن بیان کرده است. این بخش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و به‌کارگیری کتب و مقالات معتبر درزمینه‌ی محرمیّت و رعایت آن در معماری ایرانی انجام یافته است. بخش بعدی مقاله که بررسی خانه‌های بوشهر و بخش میدانی تحقیق می‌باشد، با استفاده از مشاهده مستقیم از بنا، به‌کارگیری منابع و نقشه‌های معتبر، منابع کتابخانه‌ای و سایت‌های معتبرتحقق یافته است.

در این تحقیق روش مشاهده از بناها بدین ترتیب بوده است که نگارندگان قبل از شروع مشاهده، اطلاعات لازم درباره خانه‌های مورد مشاهده را اخذ نموده سپس محل مشاهده را مورد بازبینی و وارسی قراردادند. از آنجا که محیط‌های مورد مشاهده حجم زیادی از اطلاعات را دربرداشتند و به دلیل فرسودگی و یا مرمت بناها، دائماً در حال تغییر بودند، وسایل ثبت‌کننده تصویر نظیر دوربین عکاسی و فیلم‌برداری مورداستفاده قرار گرفتند تا نگارندگان بتوانند تصاویر مناسبی تهیه و از آنها برای تکمیل اطلاعات و تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده نمایند. دیگر ابزار ویژه مشاهده در این تحقیق، استفاده از کارت‌های مشاهده‌ی تهیه شده توسط نگارندگان بود. این کارت‌ها حاوی تعدادی سؤال و عبارت مربوط به سلسله‌مراتب و فضاهای ورودی خانه‌های موردنظر بوده که با توجه به مطالعات نگارندگان در مورد این خانه‌ها و بازبینی نقشه‌های این بناها، از پیش تنظیم گردیده بود. پس از جمع‌آوری برداشت‌های تصویری و کارت‌های مشاهده، نگارندگان اطلاعات جمع‌آوری‌شده را مورد بازبینی قرار داده و پس از کنترل، صحت نقشه‌های موجود را بررسی نمودند. با استفاده از نقشه‌های موجود این بناها، اطلاعات موردنظر نگارندگان تا حدودی به دست آمد اما با توجه به حضور محقق در محیط و برقراری ارتباط مستقیم با بناها، اطلاعات واقعی و دقیقی به دست آمد؛ بنابراین روش مشاهده جهت کنترل اطلاعات گردآوری‌شده مورد استفاده قرار گرفت؛ به‌نحوی‌که حضور یافتن در فضای ورودی این خانه‌ها و عکاسی و برداشت‌های تصویری از این فضاها، به درک بهتر نقشه‌ها و وضوح سلسله‌مراتب محرمیّت در این فضاها کمک شایانی نمود. اطلاعات مربوط به شغل مالکان این خانه‌ها نیز، با استفاده از کتب و اسناد کتابخانه‌ای معتبر موجود و با استفاده از اطلاعات سازمان میراث فرهنگی استان بوشهر، سایت‌های معتبر درزمینه‌ی گردشگری استان بوشهر و با مصاحبه از افراد مطلع بومی در محله‌های این خانه‌ها و کارشناسان سازمان میراث فرهنگی به دست آمد. مصاحبه به‌صورت منظم و بسته و با استفاده از سؤالات از پیش تنظیم‌شده صورت گرفته است و با بررسی و تطابق مصاحبات و اطلاعات مکتوب، نگارندگان به نتیجه‌گیری کلی درزمینه‌ی شغل و سطح اجتماعی صاحبان این بناها دست یافتند.

۳- ادبیات تحقیق

خانه در ایران ویژگی‌های کالبدی مشخصی دارد که آن را نسبت به خانه‌های کشورهای دیگر متمایز می‌سازد. نحوه‌ی دسترسی به فضاهای اصلی که از آن به نام سلسله‌مراتب یاد می‌شود یکی از این ویژگی‌ها است. سلسله‌مراتب در خود حاوی مفاهیمی مانند محرمیّت است که آن نیز ریشه در فرهنگ اسلامی ایرانی دارد. تحقیقات پیشین نشان می‌دهد که فهم از ایجاد سلسله‌مراتب تنها به حوزه‌ی زمینه‌های فرهنگی،

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

مذهبی و یا مسائل اقلیمیارجاع داده‌شده است؛ درحالی‌که به نظر می‌رسد عوامل دیگری نیز می‌توانند در شکل‌گیری گونه‌بندی سلسله‌مراتب در این خانه‌ها دخیل باشد. پیش از ورود به موضوع لازم است تا به مفهوم دقیق کلماتی چون حریم، محرمیّت و سلسله‌مراتب، در زمینه‌های شکل‌گیری آن دست‌یابیم.

– سلسله‌مراتب[1] در لغت‌نامه‌ی آکسفورد بدین گونه تعریف‌شده است: سیستمی که در آن افراد، عقاید، باورها و... برحسب اهمیت از بالا به پایین طبقه‌بندی می‌شود (Hornby 2005, 610). در لغت‌نامه‌ی جغرافیا نیز آمده است که سلسله‌مراتب عبارت است از هرگونه نظمی از عوارض و پدیده‌ها که به‌صورت یک طبقه‌بندی یا رتبه‌بندی ذکر شود (Mayhew 2003, 247). این اصل از اصول حاکم برجهان هستی و عالم وجود است و در هنرهای سنتی نیز بسیار موردتوجه قرارگرفته است (محمدیان منصور، ۱۳۸٦: ٦۲). سلسله‌مراتب در معماری و شهرسازی، فضاها و دسترسی به آنها را براساس درجه اهمیت، کنار هم قرار می‌دهد (تقوایی ۱۳۸٦، ٤۹).

– حریم در لغت به معنای خانه، پناهگاه و جایی دور از تعرض دیگران است و ریشه‌ی خود را از واژه‌ی حرم به معنی قلمرویی که شایستگی دفاع دارد، می‌یابد (دهخدا ۱۳۷۷). این کلمه علاوه بر مفهوم لغوی خود، بار معنایی ویژه‌ای در حوزه‌ی معماری به‌ویژه معماری اسلامی دارد. محرمیّت از اصولی است که از گذشته‌های دور در معماری ایران به چشم می‌خورد ولی اوج شکوفایی آن در معماری پس از اسلام است. قدمت اسناد رعایت محرمیّت در معماری ایران، مانند وجود بناهای حیاط دار، به شش هزار سال پیش برمی‌گردد. در کاخ‌ها و خانه‌های دوره‌ی هخامنشی و ساسانی نیز درون‌گرایی و حفظ فضای خانه از نگاه بیگانگان ازجمله تجلیات محرمیّت در فضا و کالبد معماری بوده است که به‌صورت حیاط مرکزی، درون‌گرایی و یا عدم خط دیدِ مستقیم به داخل بنا پدیدار می‌شده است[2] (معماریان، ۱۳۷۳). همان‌گونه که بیان گردید معماری اسلامی، اوج نمود و شکوفایی اصولی چون محرمیّت است. «در معماری اسلامی از «محرمیّت و نداشتن دید» به‌عنوان یکی از معیارهای طراحی در ساخت شهرهای اسلامی نام‌برده شده است»[3] (حکیم ۱۳۸۱). ازآنجاکه معماری اسلامی بر پایه‌ی اصول اسلامی استوار است، در روابط معماری و شهرسازی ایرانی ـ اسلامی و مبانی نظری آن، اصول فقهی اسلام، آیات کتاب آسمانی و کلام وحی، گنجینه‌ای ارزشمند در هدایت و توسعه‌ی معماری و شهرسازی بوده است. دین اسلام به‌عنوان یک روش تبیین و برنامه‌ریزی زیست انسانی، به موضوع فوق‌الذکر اشارات ارزشمندی می‌نماید. خداوند در این کتاب آسمانی، درآیات متعددی به مؤمنین دستور می‌دهد تا در حفظ حریم، رعایت محرمیّت در ورود به ابنیه و سپس مراتب ورود فضاهای داخلی خانه کوشا باشند[4] و بدین ترتیب «ورود در مسکن اسلامی با تعبیر سلسله‌مراتب حضور و محرمیّت شناخته می‌شود» (وثیق، پشوتنی‌زاده و بمانیان ۱۳۸۹، ۹۲).

– سلسله‌مراتب محرمیّت نیز یعنی ساماندهی و ترکیب فضاها و عناصر براساس برخی از خصوصیات کالبدی یا عملکردی که موجب پیدایش یک ترتیب بندی در مکان‌یابی، نحوه‌ی قرارگیری، تفکیک، استفاده و یا مشاهده‌ی فضاها می‌شود (مهدوی‌نژاد و ناگهانی ۱۳۹۰)؛ بنابراین سلسله‌مراتب محرمیّت در خانه به‌گونه‌ای ایجاد می‌شود که ورود به خانه توسط فرایندی تدریجی و غیرمستقیم صورت می‌گیرد و حریم خانه حفظ می‌شود. طی نمودن فضاها و اجازه ورود به هر فضا، بر طبق سلسله‌مراتبی صورت می‌گیرد که نوعی آرامش را به ساکنین خانه ارائه می‌دهد.

ایجاد محرمیّت در فضا، از دو جنبه‌ی کالبدی و معنایی قابل ارزیابی و بررسی است. جنبه‌ی کالبدی آن اصولی است که منجر به شکل‌گیری امنیت فضا می‌شود و بحثِ معنایی حریم، حفظ ارزش‌ها و حرمت‌ها در فضاهای معماری است. یکی از عوامل ایجاد محرمیّت در کالبد، سلسله‌مراتب است. سلسله‌مراتبی که باعث تفکیک فضای درونی از بیرونی می‌شود. طی نمودن فضاها و اجازه‌ی ورود به هر فضا بر طبق سلسله‌مراتبی صورت می‌گیرد که نوعی آرامش را به ساکنین خانه ارائه می‌دهد. این سلسله‌مراتب از ابتدای ورودی یعنی پیش‌خوان شروع‌شده و با عناصر مختلفی از قبیل هشتی، دالان، رواق، حیاط و ... ادامه می‌یابد تا به فضای داخل خانه برسد؛ طوری که فضای داخل خانه به‌یک‌باره از بیرون دیده نمی‌شود (سیفیان و محمودی ۱۳۸٦، ۹). تا به حال بررسی سلسله‌مراتب ورودی تنها براساس شاخصه‌هایی چون زمینه‌ی فرهنگی، مذهبی و... بررسی شده و مسائلی مانند وضعیت اقتصادی و یا سطح اجتماعی مالکین منظور نشده است؛ نگارندگان در ادامه با تکیه بر تعاریفی که از مفهوم حریم و محرمیّت ارائه گردید، تلاش نموده‌اند تا زمینه‌های شناخت

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

سلسله‌مراتب محرمیّت در خانه‌های بافت قدیم بوشهر را وسعت دهند.

٤- بررسی سلسله‌مراتب محرمیّت ورود به خانه‌های بافت قدیم بوشهر

شهر بوشهر که در جنوب‌غربی ایران و در جوار دریای خلیج‌فارس واقع‌شده، دارای بافتی با قدمت تاریخی است. این شهرِ بندری که حالت شبه‌جزیره‌ای دارد، از سه طرف به خلیج‌فارس و از یک‌طرف به خشکی متصل است. هسته‌ی اولیه‌ی بافت قدیم بوشهر در دماغه‌ی شمالی این شهر واقع‌شده و متشکل از چهار محله‌ی قدیمی (بهبهانی، شنبدی، دهدشتی و کوتی) است. عوامل متعددی بر شکل‌گیری خانه‌های بافت قدیم بوشهر تأثیر گذاشته‌اند که از جمله آنها می‌توان به عوامل اقلیمی و محیطی، فرهنگی، اقتصادی، امنیتی و... اشاره کرد.[٥] «فرم و حجم معماری بوشهر صبغه‌ای فرهنگی دارد که برگرفته از نوع معیشت و زندگی در دو سده‌ی پیشین است. زندگی در بوشهر آن زمان، نیازمند تعامل و تکثر بود و معماری هم باید این فرهنگ را بازتاب می‌داد. مشخصاً فرهنگ و بافت اجتماعی غالب جامعه است که معماری چهار محله بوشهر را به وجود آورده است» (مرباغی ١٣٩٣، ١٤). این شهر در دوره‌ی قاجار مهمترین بندر ایران و دروازه‌ی جنوبی کشور برای مبادلات تجاری و مناسبات سیاسی و تعاملات فرهنگی بود. اکثر دولت‌های بزرگ دنیا در بوشهر دفتر نمایندگی داشتند و تجار بزرگ در آنجا فعالیت تجاری می‌کردند. ازاین‌رو در دوره‌ی زند و قاجار، همپای رشد اقتصادی و سیاسی، معماری بوشهر نیز شکوفا شد و بناهای شکوهمندی با کاربری‌های سیاسی، اداری، تجاری، خدماتی، مذهبی، فرهنگی و مسکونی همچون تجارتخانه‌ها و ساختمان‌های مسکونی تجار ثروتمند، کنسولگری‌های دولت‌های بیگانه، کلیساها و کنیسه‌ها سر برآوردند. بسیاری از این عمارت‌ها امروز وجود ندارند، برخی نیمه ویران‌اند و معدودی تا به امروز مانده‌اند (غلام‌زاده ١٣٩٢). «جامعه بوشهر به نحو روزافزونی به دلیل پیوند با اقتصاد جهانی و ارتباطات وسیع با هند و دیگر جاها به نوگرایی روی آورد. این نوگرایی برعکس تهران، ماهیت دولتی و درباری نداشت. طبقات متوسط و حتی پایین‌تر در آن مشارکت داشتند. روزنامه، چاپخانه، تلگراف، تلفن، پست، برق، یخ‌سازی، عکاسی، پارچه کارخانه‌ای و... امکاناتی بود که پیش از دیگر مناطق جنوب ایران به بوشهر می‌رسید و جامعه شهری بوشهر با بهره‌مندی از آن، رفاه و رونق زندگی خویش را شکل می‌داد» (خیراندیش ١٣٩٠، ٣٧)؛ بنابراین وجود این اماکن سبب رواج مشاغل کارمندی گردید. همچنین به دنبال موقعیت خاص جغرافیایی و استراتژیک بوشهر به‌عنوان یک بندر مهم تجاری، ظهور مراکزی همچون اداره‌ی گمرک، اداره بندر، تجارتخانه‌ها و همچنین کنسولگری‌هایی نظیر کنسولگری انگلیس در این شهر به چشم می‌خورد. پیرو همین موضوع، ساکنین بافت قدیم بوشهر را عمدتاً تُجار و یا کارمندان دولتی وابسته به اداره‌های گمرک و اداره بندر و یا کارمندان کنسولگری تشکیل می‌داده‌اند؛ همچنین در میان این ساکنین، افرادی با مشاغلِ مهمِ دولتی (نظیر کنسولگر و یا شهردار و...) نیز می‌زیسته‌اند. البته مشاغل دیگری چون کارگری، ماهیگیری و... نیز در بین بوشهریان رواج داشته است ولی به دلیل وضعیت اقتصادی بهتر و توانایی ساخت ساختمان‌های مقاوم‌تر و با ارزش معماری بیشتر، عمارت‌های تاریخی به‌جای مانده در این شهر عمدتاً متعلق به قشر مذکور می‌باشند؛ بنابراین نمونه‌های موردبررسی، متعلق به سه قشر مالکان کارمند و یا مشاغل آزاد که از سطح اجتماعی متوسطی برخوردار بودند (عکاسی، چاپخانه و...) تجار و یا طبیبان و مشاغل ریاستی دولتی، است. از طرفی طبق آنچه در بخش‌های قبل توضیح داده شد. مذهب یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت در خانه‌های تاریخی است؛ بنابراین در این نوشتار سعی شده است تا خانه‌هایی موردبررسی قرار گیرند که متعلق به قشر مسلمان بوشهر باشند بنابراین مشخصه مذهبی به‌عنوان متغیر مستقل عمل می‌کند و تأثیر شغل و سطح اجتماعی ساکنین بر ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت، به‌عنوان متغیر وابسته مورد بررسی قرار می‌گیرد.

آنچه امروز از چهار محله‌ی بافت قدیم بوشهر باقی‌مانده است، مجموعه‌ای از بناها و عمارت‌های مسکونی، تجاری و اداری است که عمدتاً متعلق به دوره‌ی قاجار می‌باشند. تا همین چند دهه‌ی گذشته چیزی در حدود یک‌صد عمارت باارزش و شاخص در این چهار محله به چشم می‌خورد که متأسفانه در دو سه دهه‌ی اخیر تعداد زیادی از آنها از بین رفته‌اند و امروز تنها در حدود سی بنا از آن‌ها باقی‌مانده است (هنرور ١٣٩٢) که از آن میان تعدادی از بناها (نظیر عمارت امیریه، کنسولگری‌ها و...) کاربری غیرمسکونی داشته‌اند. در این راستا انتخاب نمونه‌های پژوهش بر دو اساس صورت

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

جدول ۱: نام و دوره ساخت خانه‌های تاریخی مورد بررسی بوشهر
(براساس اطلاعات سازمان میراث فرهنگی استان بوشهر و مصاحبه با افراد مطلع بومی)

	نام بنا	دوره‌ی ساخت	شغل مالکان	توضیحات
۱	طبیب	قاجار	طبیب	مالک بنا از طبیبان بنام شهر بوشهر بوده است.
۲	گلشن	قاجار	تاجر	این بنا مربوط به شخص تاجری به نام گلشن بوده و کاربری تجاری- مسکونی داشته است؛ سپس توسط سید محمدرضا کازرونی یکی دیگر از تجار بوشهری خریداری و هم‌اکنون در تملک میراث فرهنگی و گردشگری بوده و محل استقرار موزه‌ی سنگ است.
۳	آذین	اواخر قاجار	تاجر	مالک این بنا یکی از تجار شهر بوشهر بوده است که در اداره گمرک این بندر نیز مشغول به کار بوده است.
٤	رفیعی	قاجار	تاجر	
۵	دهدشتی	قاجار	تاجر	این بنا توسط حاج غلامحسین دهدشتی که تاجر روغن بوده احداث گردیده و به «عمارت دهدشتی» مشهور شده است که در حال حاضر از آن به‌عنوان کتابخانه مرکزی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان بوشهر بهره‌برداری می‌شود.
٦	اسکافی	اواخر قاجار	تاجر	مالک بنا یکی از پلیسان شهر بوشهر بوده اما این عمارت را از فرد تاجری خریداری کرده است. به عبارتی مالک اولیه بنا از تجار شهر بوده است.
۷	حاج رئیس	اواخر قاجار	تاجر	عمارت حاج رئیس، یادگار این تاجر بزرگ اواخر دوره قاجار است. عمارتی شامل فضاهای اقامتی و زیستی تاجر و دفتر کار و تجارت وی در کنار دریا و بارانداز. ورودی اصلی عمارت به سمت دریا بود ولی با تغییراتی که در طول دهه‌های گذشته، به ویژه با خیابان‌کشی سال ۱۳٦۷ به وجود آمد، دسترسی عمارت به خیابان ساحلی آیت‌الله طالقانی منتقل شد.
۸	مرادی	قاجار	تاجر	مالک اولیه بنا به شغل تجارت در بوشهر مشغول بوده است.
۹	ایرانی	قاجار	تاجر	مالک اولیه بنا به شغل تجارت در بوشهر مشغول بوده است.
۱۰	نوذری	قاجار	کارمندان دولتی	این عمارت معروف به چهره‌نما و مالک اصلی آن عکاس و دندان‌ساز بوده است.
۱۱	کمندی	قاجار	کارمندان دولتی	مالک اولیه بنا معلم بوده است. این عمارت محل زندگی دو خانواده بوده است به همین دلیل دو ورودی در کنار هم برای این بنا تعبیه‌شده است.
۱۲	جان‌نثار	قاجار	کارمندان دولتی	مالک اولیه بنا مردی به نام جان‌نثار از کارکنان اداره بندر بوشهر بوده و پس از ۲۳ سال این بنا توسط اسماعیلی خریداری‌شده است. در دوره قاجار این خانه ازنظر ارتفاع بلندترین خانه محسوب می‌شد.
۱۳	علوی	قاجار	کارمندان دولتی	این عمارت مربوط به کسی بوده که اولین پاپخانه را در شهر بوشهر تأسیس نموده است و مالک بنا در همین چاپخانه مشغول بکار بوده است.
۱٤	نجفی	قاجار	مشاغل ریاستی	صاحب اولیه این بنا از نظامیان نیروی دریایی بندر بوشهر بوده است.
۱۵	حسینی	قاجار	مشاغل ریاستی	
۱٦	طاهری	قاجار	مشاغل ریاستی	قدمت این ساختمان به دوره قاجار می‌رسد. این مکان برای اولین شهردار بوشهر آقای سیادت بنا گردید و در آن دوران به بلدیه معروف شد و بعدها شخصی به نام طاهری آن را خریداری نمود و نام طاهری بر این بنا ماندگار گردید. این بنا در محله بهبهانی واقع‌شده که امروز در اختیار میراث فرهنگی و گردشگری قرار دارد و تبدیل به موزه مردم‌شناسی شده است.
۱۷	رشیدی	قاجار	مشاغل ریاستی	مالک بنا کلانتر شهر بوشهر بوده است.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

گرفته است: ۱- بناهای مسکونی که از نظر معماری و تاریخی حائز اهمیت و شاخص باشند؛ ۲- خانه‌هایی که با توجه به نگهداری و مرمت اصولی آنها درگذر زمان پابرجای مانده و با توجه به عدم تغییرات زیاد، آنها هویت اولیه‌ی خود را حفظ کرده‌اند. بدین ترتیب هجده خانه از خانه‌های باارزش بافت قدیم شناسایی و موردبررسی قرار گرفتند (جدول ۱).

با توجه به اطلاعاتی که از شغل مالکان، خانه‌های تاریخی بافت قدیم بوشهر به دست آمد، می‌توان این بناها را به سه دسته‌ی خانه‌های تجار و طبیبان، خانه‌های متعلق به کارمندان دولتی و مشاغل با سطح اجتماعی متوسط جامعه مانند عکاسی و چاپخانه و در نهایت خانه‌های متعلق به افرادی با مشاغل ریاستی تقسیم‌بندی نمود. در ادامه با بررسی سلسله‌مراتب محرمیّت ورود به این سه‌گانه، می‌توان ارتباط عامل شغل و سطح اجتماعی را در تعیین سلسله‌مراتب محرمیّت این خانه‌ها بررسی کرد و نوعی گونه‌بندی جدید از سلسله‌مراتب محرمیّت خانه‌ها را ارائه نمود.

٤-١- گونه‌ی اول (خانه‌های متعلق به مالکان تجار و طبیبان)

در این‌گونه از خانه‌ها، نحوه‌ی ورود به بنا از طریق یکی از کنج‌های بنا صورت می‌گیرد. با مشاهدات صورت گرفته از بناها و ارزیابی برداشت‌های تصویری، این نکته دریافت گردید که در این خانه‌ها به دلیل اینکه در چهار وجهِ حیاط، فضاهای خانه گرد هم آمده‌اند، کم‌ترین دید به داخل بنا، از کنج پلان صورت می‌گیرد. قرارگیری ورودی در کنج، اولین قدم برای جلوگیری از دیدمستقیم به داخل بنا و تأکید بر محرمیّت داخلِ خانه است. ورود به بنا از طریق عبور از سلسله‌مراتبی که معمولاً شامل هشتی، دالان و جداسازی هر یک توسط پله و یا در بوده، صورت می‌گیرد. از طرفی، ضمن طی کردن این مسیر، تغییر جهت فضاهای تشکیل‌دهنده‌ی این سلسله‌مراتب نسبت به هم به پنهان کردن فضاهای اصلی خانه از دید بیگانگان منجر می‌شود. از شاخص‌ترین این نمونه‌ها می‌توان به خانه‌های آذین، دهدشتی، گلشن، رفیعی و طبیب اشاره کرد. در این‌گونه که بیشترین سلسله‌مراتبِ ورود را در میان همه‌ی نمونه‌ها داراست، گویی مالکِ تاجر، با توجه به ارتباطات اجتماعی و کاری‌اش با افراد غریبه، تأکید ویژه‌ای بر ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت ورودی و تفکیک آن از عرصه‌ی خصوصی خانه داشته است. این‌گونه خود شامل تقسیم‌بندی ریزتری می‌شود که در ادامه بدان پرداخته‌شده است.

٤-١-١- خانه‌هایی با دو هشتی پشت سرهم

ورود به این خانه‌ها ابتدا با عبور از یک هشتی[٦] بزرگ و پس از آن، هشتی کوچکتری صورت می‌گیرد. تفکیک مرز این دو هشتی به صورت‌های مختلفی نمود پیدا می‌کند. این تفکیک یا به‌صورت اختلاف سطح هشتی‌ها نسبت به هم صورت می‌گیرد که با یک یا چند پله ایجاد می‌شود (خانه‌ی طبیب)، یا با دری است که بینِ مرز این دو هشتی قرار دارد که نمونه‌ی آن را می‌توان در خانه‌ی گلشن دید. در مواردی هم این تفکیک با تغییرِ زاویه‌ی هشتی‌ها نسبت به هم صورت می‌پذیرد؛ به این صورت که هنگام ورود، از هشتی بزرگ‌تر با یک چرخش که معمولاً به‌صورت نود درجه است ورود به هشتی دوم انجام می‌یابد (خانه‌های آذین، رفیعی و حاج رئیس). در بین این نمونه‌ها می‌توان به خانه‌هایی اشاره کرد که ترکیبی از این چند مورد را در خوددارند؛ مانند خانه‌ی گلشن که در آن، علاوه بر تفکیک به‌وسیله‌ی در توسط چرخشِ زاویه‌ی هشتی‌ها نسبت به هم و وجود دری بین هشتی کوچک‌تر و حیاط، بر سلسله‌مراتبِ محرمیّت ورود به بنا تأکید شده است (جدول ۲).

٤-١-٢- خانه‌هایی با هشتی، دالان و رواق

سلسله‌مراتب ورود به این خانه‌ها به این ترتیب است که ابتدا یک فضای هشتی وجود دارد و بعد از آن دالان قرار می‌گیرد. وجود هشتی با تناسبات نسبتاً بزرگتر از دالان و معمولاً به‌صورت مربع شکل و پس‌ازآن دالان باریک مستطیل شکل که به حیاط خانه می‌رسد، باعث می‌شود که دید افراد غریبه، کاملاً از خانه دور بماند و محرمیّت خانه حفظ گردد. حریم فضای هشتی و دالان نیز با ترفندهای مختلفی ازجمله اختلاف سطح و چرخشِ زاویه‌ی این فضاها نسبت به هم مشخص می‌شود و افراد بیرون از خانه تا زمانی که کاملاً وارد حیاط نشوند، نمی‌توانند به داخل خانه دید داشته باشند. در خانه‌ی دهدشتی دو فضای هشتی و دالان، با پله از هم جدا می‌گردند و دالان نیز با یک چرخشِ زاویه‌ی نود درجه به حیاط می‌رسد. در خانه‌ی اسکافی نیز پس از عبور از هشتی با ایجاد چرخش در مسیر حرکت، ورود به فضای دالان صورت می‌گیرد و در انتهای دالان رواقی قرار دارد که در ابتدای ورود به حیاط است. در خانه‌ی ایرانی نیز پس از هشتی، دالان

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

سرتاسری قرار دارد که از آن به دالانی دیگر که به حیاط می‌رسد، راه دارد و در خانه‌ی مرادی پس از عبور از دالان، ورود به پیش‌فضای جلوی پله‌ها صورت می‌گیرد و پس از چرخشی نود درجه، فضای رواق وجود دارد که بعد از آن حیاط خانه قرار می‌گیرد؛ بنابراین با وجود سلسله‌مراتب کمتر نسبت به بقیه خانه‌های این گروه، به دلیل چرخش‌های صورت گرفته در طول مسیر حرکت، محرمیّت فضای ورودی به‌خوبی حفظ گردیده است (جدول ۳).

جدول ۲: جدول مربوط به سلسله‌مراتب ورودی و شکلِ نحوه‌ی ورود به خانه‌های تجار (دو هشتی پشت سرهم)
(مأخذ نقشه‌های اصلی: آرشیو اطلاعات دانشگاه خلیج‌فارس بوشهر)

نام بنا	سلسله‌مراتب ورودی	شکلِ نحوه‌ی ورود به بنا	پلان طبقه‌ی همکف
طبیب	۱. پله ۲. در ۳. هشتی اول ٤. پله ۵. هشتی دوم ٦. تغییر جهت ۷. رواق ۸. حیاط	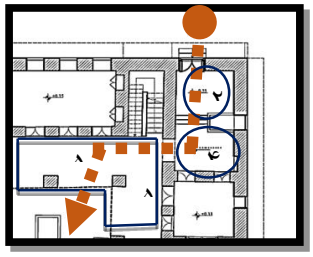	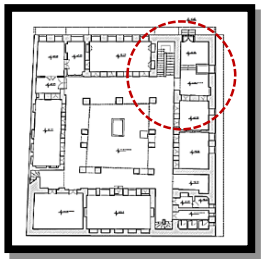
گلشن	۱. عقب نشستگی ۲. در ۳. هشتی بزرگ ٤. در ۵. هشتی کوچک ٦. تغییر جهت ۷. در ۸. حیاط	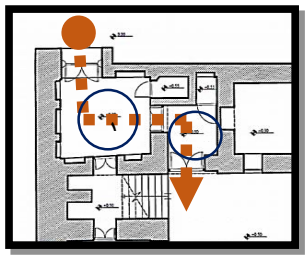	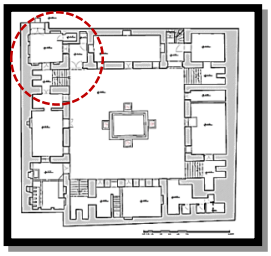
آذین	۱. عقب نشستگی ۲. در ۳. هشتی بزرگ ٤. تغییر جهت ۵. هشتی کوچک ٦. حیاط		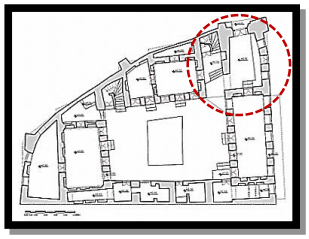
رفیعی	۱. در ۲. هشتی اصلی ۳. هشتی فرعی ٤. تغییر جهت ۵. حیاط	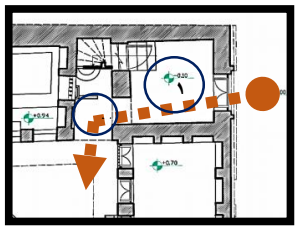	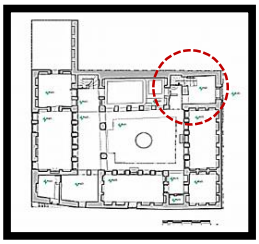
حاج رئیس	۱. در ۲. هشتی اصلی ۳. در ٤. هشتی فرعی ۵. تغییر جهت ٦. حیاط	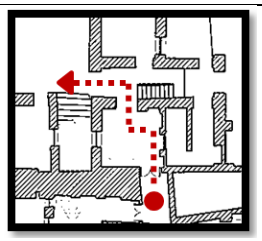	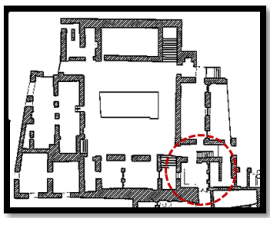

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

تصویر ۱: جانمایی خانه‌های موردبررسی در نقشه کلی بندر بوشهر (آرشیو اطلاعات سازمان میراث فرهنگی شهر بوشهر)

جدول ۳: جدول مربوط به سلسله‌مراتب ورودی و شکلِ نحوه‌ی ورود به خانه‌های تجار (هشتی، دالان و رواق)
(مأخذ نقشه‌های اصلی: آرشیو دانشگاه خلیج بوشهر)

نام بنا	سلسله‌مراتب ورودی	شکلِ نحوه‌ی ورود به بنا	پلان طبقه‌ی همکف
دهدشتی	۱. هشتی ۲. اختلاف سطح ۳. دالان ٤. تغییر جهت ٥. حیاط	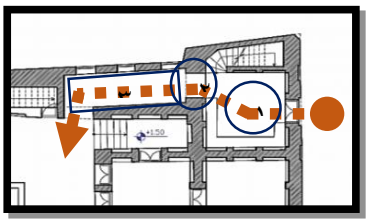	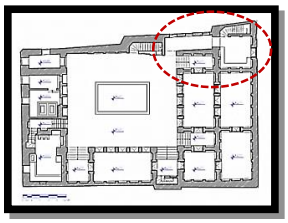
اسکافی	۱. هشتی ۲. تغییر جهت ۳. دالان ٤. رواق ٥. حیاط	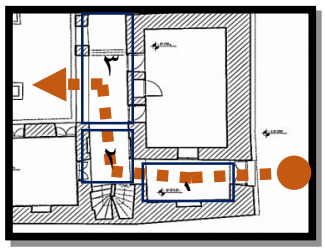	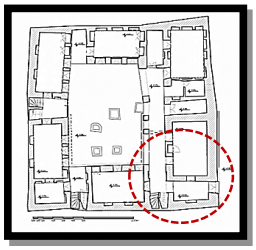
ایرانی	۱. در ۲. هشتی ۳. تغییر جهت ٤. در ٥. حیاط	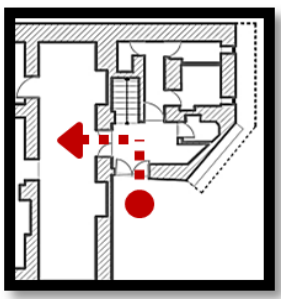	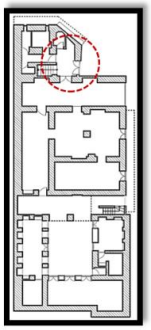
مرادی	۱. در ۲. دالان ۳. تغییر جهت ٤. رواق ٥. حیاط	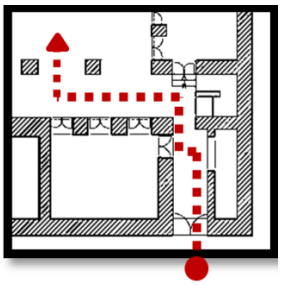	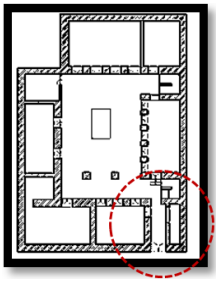

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

٤-٢- گونه‌ی دوم (خانه‌های متعلق به کارمندان دولتی و مشاغل با سطح اجتماعی متوسط)

در این‌گونه از خانه‌های سنتی انتخاب شده که عمدتاً متعلق به کارمندانی با شغل‌های اداری و قشرِ معمولی جامعه مانند عکاس و... هستند، ورودی بر روی یکی از اضلاع بنا قرار می‌گیرد. در این خانه‌ها سلسله‌مراتب ورودی نسبت به نوع اول بسیار کمرنگ‌تر است؛ گویی ساکنین این بناها به حداقل تفکیک بین عرصه‌های عمومی و خصوصی بسنده کرده‌اند و تنها هدف آنها عدم دید به فضاهای اصلی خانه بوده است. مالکان این‌گونه بناها، به دلیل رفت‌وآمد کمتر کاری مرد خانه، ساده‌ترین راه ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت را برگزیده‌اند.[٧]

ساده‌ترین نمونه در میان این خانه‌ها، خانه‌ی جان‌نثار است که بعد از دربِ ورودی با گذر از یک دالان باریک به حیاط می‌رسیم. در خانه‌ی نوذری نیز بعد از گذر از دالان با چند پله ورود به رواقی صورت می‌گیرد که در ابتدای ورود به فضای حیاط قرار دارد. در این‌گونه از خانه‌ها سلسله‌مراتب محرمیّت بسیار کم است و هیچ تأکیدی بر عدم دید به داخل خانه وجود ندارد. با مشاهده‌ی مستقیم بنا و بررسی نقشه‌های موجود، می‌توان چنین گفت که تنها تدبیر اندیشیده شده در این رابطه، این است که هنگامی‌که دربِ ورودی خانه باز می‌شود دید به فضاهای مهم و خصوصی خانه وجود ندارد، بدین‌گونه که در ضلع روبروی درب ورودی خانه، فضاهای

جدول ۴: جدول سلسله‌مراتب ورودی و تصویرِ نحوه‌ی ورود به خانه‌های مالکان کارمندان دولتی (آرشیو دانشگاه خلیج بوشهر)

نام بنا	سلسله‌مراتب ورودی	شکلِ نحوه‌ی ورود به بنا	پلان طبقه‌ی همکف
جان‌نثار	۱. در ۲. دالان ۳. حیاط	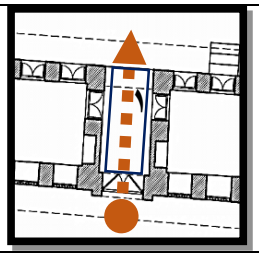	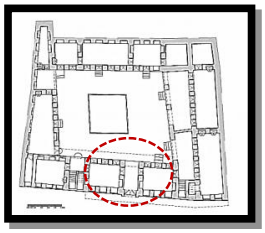
نوذری دیری	۱. در ۲. دالان ۳. پله ٤. رواق ٥. حیاط	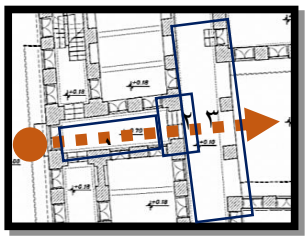	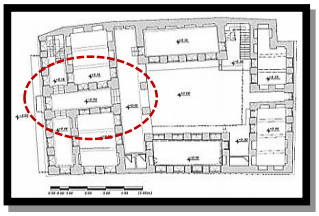
علوی	۱. در ۲. پله ۳. دالان ٤. فضای اصلی	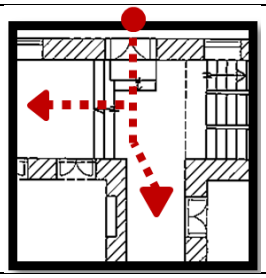	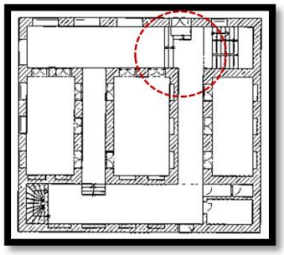
کمندی	۱. پله ۲. در ۳. دالان ٤. حیاط ۱. در ۲. دالان ۳. حیاط		

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

مهم و خصوصی خانه قرار ندارد و رفت‌وآمد اهل خانه از این قسمت کمتر بوده است. در خانه‌ی نوذری، روبروی دربِ ورودی، در انتهای حیاط یک فضای دالان مانند قرار دارد که درگذشته دربِ خروجی خانه بوده که اکنون بسته‌شده است. این فضا مهم نبوده و ساکنین و زنان اهل خانه در طول روز رفت‌وآمد زیادی در این نقطه از حیاط نداشته‌اند. (جدول ٤). در خانه‌ی کمندی که متعلق به فردی معلم بوده، دو دستگاه کنار هم تعبیه‌گردیده؛ گویی این بنا برای زندگی دو خانواده بوده است. ورودی هرکدام از این بناها به‌صورت مستقیم از یک دالان است که روبه‌روی این ورودی‌ها، فضای مهمی قرار ندارد. نکته‌ی دیگری که باعث تأکید بر محرمیّت این بنا می‌شود، قرارگیری هر دو ورودی آن در کنج پلان است که همین موضوع سبب کنترل دید بیگانه بر قسمت‌های اصلی خانه شده است. خانه‌ی علوی نیز به فردی که اولین چاپخانه در بوشهر را راه‌اندازی کرده، متعلق بوده است. این بنا دارای ورودی است که پس از عبور از چند پله به دو دالان عمود بر هم می‌رسد که هرکدام از این دالان‌ها به فضاهای مختلفی می‌رسد. این دالان‌ها در راستای فضاهای اصلی خانه نیستند و دیدِ مستقیم به فضاهای اصلی خانه وجود ندارد.

٤-٣- گونه‌ی سوم (خانه‌های متعلق به مالکان با مشاغل ریاستی دولتی)

این‌گونه از خانه‌های تاریخی بوشهر که عمدتاً خانه‌های افرادی با مشاغلِ مهمِ دولتی و ریاستی را شامل می‌شوند، بناهایی با دو ورودی مجزا می‌باشند. این خانه‌ها شامل یک ورودی اصلی مشرف به بخش خصوصی خانه بوده و از یک فضای ورودی فرعی برای ورود به قسمت عمومی خانه که معمولاً محل کسب‌وکار مرد خانه و ملاقات او با افراد مهم دولتی بوده، تشکیل شده‌اند. در این‌گونه از خانه‌ها که عمدتاً محلِ سکونت و کارِ ساکنین در یک مجموعه است؛ محرمیّت عرصه‌ی خصوصی خانه و نیز تفکیکِ آن از عرصه‌ی عمومی چنان اهمیت می‌یابد که مالک، خانه‌ای با دو ورودی مجزا را ترجیح می‌دهد. با مشاهده‌ی فضای ورودی این بناها که معمولاً ترکیبی از دو گونه‌ی اول و دوم هستند؛ این نکته دریافت گردید که ورودی اصلی خانه که مربوط به بخش خصوصی و رفت‌وآمد ساکنین خانه است؛ معمولاً با سلسله‌مراتب بیشتر و کنترل دیدِ مزاحم و ورودی فرعی که مربوط به بخش کاری است معمولاً با دید مستقیم و با سلسله‌مراتب فضایی کمتری همراه است. نمونه‌ی بارز این‌گونه خانه‌ها، خانه‌ی نجفی است که متعلق به یکی از نظامیان نیروی دریایی بوده است. ورودی اصلی این بنا از گونه‌ی اول است یعنی ورود از کنج بنا و عبور از یک هشتی، پله و حیاطِ اندرونی انجام می‌گیرد. ورودی دیگر این خانه به‌صورت مستقیم و کاملاً بی‌واسطه به حیاطِ بیرونیِ و بخش عمومی خانه است. در خانه‌ای دیگر که مربوط به کلانتر شهر بوده است، دریکی از ورودی‌ها بعد از دالان با یک پله که مرز حیاط و دالان را تفکیک می‌کند، وارد حیاط می‌شویم (خانه‌ی رشیدی). در این ورودی دید از درب ورودی بر روی راه‌پله‌ی انتهای حیاط است و فضاهای اصلی خانه از این نقطه فاصله گرفته‌اند. ورودی دیگر بنا که در کنج پلان قرارگرفته است، پس از ورود به یک فضای هشتی مانند بزرگ و عبور از در و تغییر جهت حرکت، فضای حیاط قرار می‌گیرد. در خانه‌ی حسینی ورودی اصلی در کنج پلان قرار دارد و ورود به حیاط به‌وسیله‌ی دو هشتی متوالی که توسط در و پله از هم تفکیک‌شده‌اند؛ صورت می‌گیرد. ورودی فرعی همین بنا که از آن دیدِ مستقیم به داخل بنا وجود ندارد؛ توسط یک هشتی به اتاق کار می‌رسد و توسط هشتی کوچک‌تر به حیاط ختم می‌شود. خانه‌ی طاهری که مربوط به شهردار شهر بوده، دارای سه ورودی مجزا است که دو ورودی آن مستقیم و بی‌واسطه و ورودی اصلی آن، با عبور از سلسله‌مراتب رواق بیرونی، در اصلی، دالان باریک و بلند و دری که به حیاط می‌رسد، صورت می‌یابد (جدول ٥).

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در این پژوهش پیرامون سلسله‌مراتب محرمیّتِ ورود به خانه‌های ساکنینِ بافت قدیم شهر بوشهر با مشاغل مختلف اشاره شد و همچنین بررسی‌هایی که بر روی نحوه‌ی ورود از بیرون بنا به درونِ حیاطِ خانه‌های بافت قدیم براساس مشاهده‌ی مستقیم از بناها و تحلیل تصاویر و برداشت‌های تصویری از این بناها صورت گرفت چنین نتیجه می‌شود که علاوه بر عواملی چون مذهب، فرهنگ و... شغل و سطح اجتماعی مالک خانه نیز بر نحوه‌ی ایجاد سلسله‌مراتب

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

جدول ۵: جدول سلسله‌مراتب ورودی و تصویرِ نحوه‌ی ورود به خانه‌های مالکان با مشاغل ریاستی دولتی
(مأخذ نقشه‌های اصلی: آرشیو دانشگاه خلیج‌فارس بوشهر)

نام بنا	سلسله‌مراتب ورودی	شکلِ نحوه‌ی ورود به بنا	پلان طبقه‌ی همکف
نجفی	۱. در ۲. حیاط بیرونی	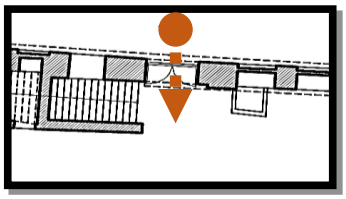	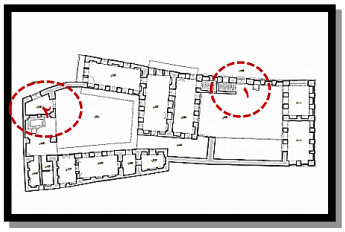
	۱. در ۲. هشتی ۳. تغییر جهت ٤. حیاط (اندرونی)	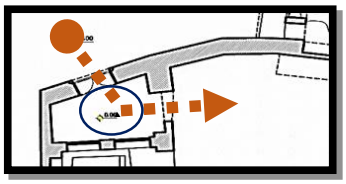	
رشیدی	۱. در ۲. دالان ۳. اختلاف سطح ٤. حیاط	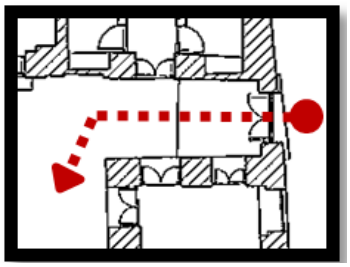	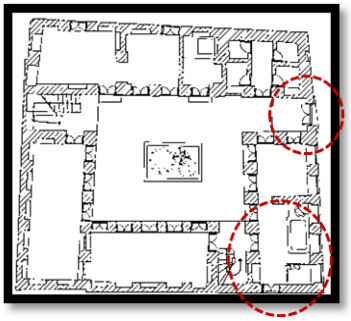
	۱. در ۲. هشتی ۳. تغییر جهت ٤. حیاط	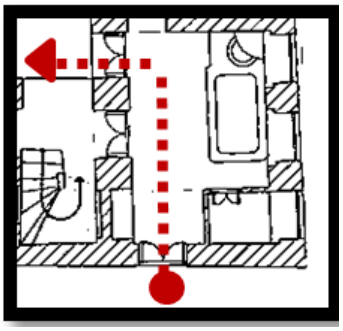	
حسینی	۱. در ۲. هشتی اصلی ۳. هشتی فرعی ٤. تغییر جهت ۵. حیاط	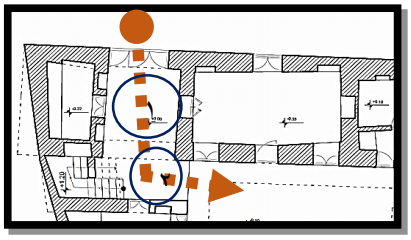	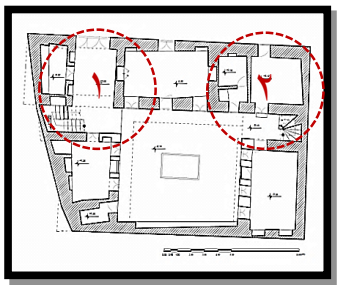
	۱. در ۲. هشتی اصلی ۳. در ٤. پله ۵. هشتی فرعی ٦. تغییر جهت ۷. حیاط	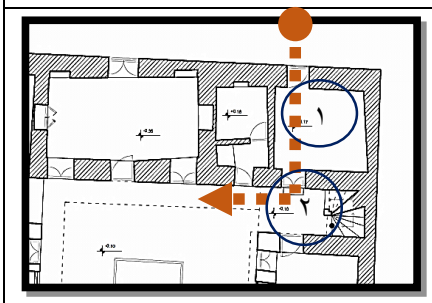	

ادامه جدول در صفحه بعد

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

نام بنا	سلسله‌مراتب ورودی	شکلِ نحوه‌ی ورود به بنا	پلان طبقه‌ی همکف
طاهری	۱. رواق ۲. در ۳. دالان ٤. در ۵. حیاط	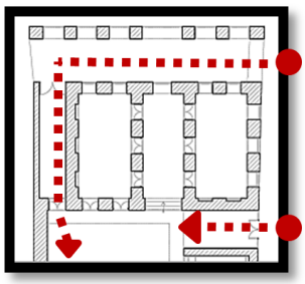	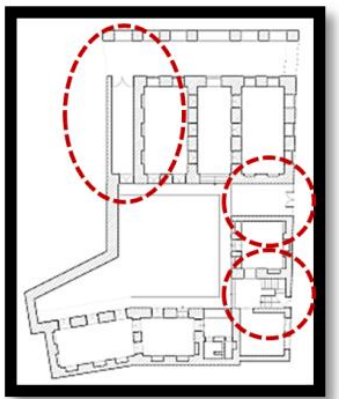
	۱. در ۲. فضای پاگرد پله ۳. حیاط	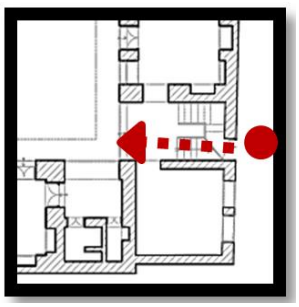	

ورودی خانه‌های تاریخی تأثیرگذار بوده است که در گونه‌بندی خانه‌ها براساس شغل و سطح اجتماعی مالکان و ارتباط آن با فضای ورودی و سلسله‌مراتب محرمیّت آن، سه گونه متفاوت مشخص گردید.

در گونه‌ی اول که غالباً متعلق به مالکان تجار و طبیبان شهر بوده است، ورودی از یکی از گوشه‌های بنا صورت گرفته و با سلسله‌مراتبی خاص و نسبتاً پیچیده و با محرمیّت بسیار بالا شکل‌گرفته است. آشکار است که انتظار ساکنان این خانه‌ها از ورودی، تعریف حریمی کاملاً خصوصی برای افراد خانواده بوده است. در خانه‌های تجار و طبیبان که رفت‌وآمد تاجران، دوستان، خریداران و بیماران با مرد خانه، نسبتاً زیادتر بوده است؛ سلسله‌مراتب ورودی بسیار قوی‌تر بوده و دید مستقیم به داخل خانه وجود ندارد و در اکثر موارد نیز در هشتی اول، اتاقی برای تعاملات مرد خانه و یا به‌منظور ملاقات بیماران وجود داشته است نظیر خانه‌های طبیب، گلشن، آذین، رفیعی، اسکافی، دهدشتی، ایرانی، مرادی و حاج رئیس.

در گونه‌ی دوم که خانه‌ها عمدتاً متعلق به کارمندان دولتی و قشر معمولی شهر مانند عکاسان، افراد مربوط به مطبوعات و چاپخانه و ... بوده‌اند، ورودی بر روی یکی از اضلاع پلان بنا قرار دارد و تقریباً با کمترین سلسله‌مراتب به حیاط ختم می‌گردد. در این‌گونه از خانه‌ها که افراد غریبه رفت‌وآمد کمتری به داخل خانه داشته‌اند و تبادلات کاری مرد خانه در منزل کم بوده است، سلسله‌مراتب محرمیّت ورود نیز بسیار کم است تا آنجا که این سلسله‌مراتب ورودی فقط محدود به عبور از دالان می‌شود و به خاطر عدم دید به فضاهای مهم خانه، این فضاها روبه‌روی این ورودی و در معرض دید قرار نگرفته‌اند. گویی این افراد با توجه به ارتباطات کاری کمتر در منزل خویش و با توجه به وضعیت اقتصادی نسبتاً معمولی، تأکید کمتری به ایجاد حریم کاملاً خصوصی و سلسله‌مراتبی پیچیده برای ورود به خانه‌هایشان داشته‌اند. خانه‌هایی همچون کمندی، جان‌نثار، علوی و نوذری از جمله‌ی این بناها می‌باشند.

گونه‌ی سوم که متعلق به مالکان با مشاغل مهمتر و ریاستی دولتی (نظیر کلانتر، کنسولگر، فرماندهان نظامی، شهردار و ...) بوده، دارای دو ورودی هستند. درهم‌آمیخته شدن محل کار و سکونت مالکان این بناها، رفت‌وآمد زیاد افراد دولتی به این منازل جهت حفظ حریم خصوصی خانواده و همچنین پاسخ به نیازهای محیط کاری، سبب گردیده تا مالکان این بناها عرصه‌های عمومی و خصوصی را با دو ورودی مجزا مشخص کرده‌اند؛ بدین گونه که فضای ورودی خانوادگی از افراد بیگانه کاملاً جدا بوده است؛ مانند خانه‌ی حسینی، رشیدی و طاهری. در بعضی موارد نیز برای ایجاد محرمیّت بیشتر، برای ورودی‌های مختلف، حیاط‌های

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

جداگانه‌ای نیز در نظر گرفته‌شده نظیر خانه نجفی. در جدول زیر شرح مختصری از تفکیک این سه گونه، به همراه الگوهای شکلی آنها ارائه گردیده است.

بنابر آنچه در این مقاله بیان شد می‌توان نتیجه گرفت که در معماری سنتی شهر بوشهر، آنچه ذهن معمار را در مورد طراحی ورودی خانه‌ها و ایجاد سلسله‌مراتب محرمیّت آن به خود مشغول نموده، چیزی فراتر از عوامل فرهنگی و مذهبی بوده است. شناخت صاحب‌خانه و سطح اجتماعی او، ارتباط شغلی‌اش با دیگران، انتظار او از خانه و در نهایت تأثیر این مسائل بر محرمیّت و سلسله‌مراتب آن به‌ویژه در قسمت ورودی، از مهمترین نکات موردتوجه معمار در طراحی فضاهای ورودی خانه بوده است.

جدول ۶: جدول تفکیک بناها و الگوی نحوه‌ی ورود به آن‌ها براساس تقسیم‌بندی شغلی

جدول تفکیک بناها بر اساس شغل			
شغل	نام بنا	شکلِ نحوه‌ی ورود	توضیحات
تجار و طبیبان	طبیب گلشن آذین رفیعی دهدشتی اسکافی حاج رئیس مرادی هفته ایرانی	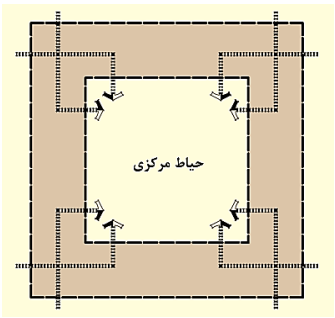	در این‌گونه (گونه‌ی اول) که متعلق به تجار و طبیبان است، ورودی در یکی از کنج‌های بنا واقع‌شده و مسیر ورود در هرکدام از خانه‌های نام‌برده به‌صورت یکی از پیکان‌های ترسیم‌شده است.
کارمندان دولتی و قشر متوسط جامعه	جان‌نثار کمندی نوذری علوی	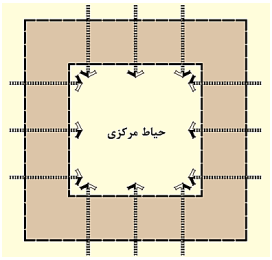	در این‌گونه (گونه‌ی دوم) که متعلق به کارمندان دولتی و قشر معمولی جامعه است، ورودی در یکی از اضلاع بنا قرارگرفته و مسیر ورود برای هرکدام از خانه‌های موردبررسی در این گروه، به‌صورت یکی از پیکان‌های ترسیم‌شده می‌باشد.
مشاغل ریاستی	نجفی	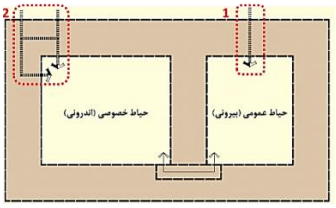	بناهای این‌گونه (گونه‌ی سوم) که متعلق به مشاغل ریاستی می‌باشند، دارای دو ورودی هستند که هرکدام از ورودی‌ها سلسله‌مراتب خاص خود رادارند و هر یک از ورودی‌های این بناها به‌تنهایی به‌صورت یکی از دو گونه‌ی قبل می‌باشند. این ورودی‌ها ممکن است به یک حیاط مرکزی مشترک و یا هرکدام به حیاطی جداگانه راه یابند. در هر بنا که دو ورودی دارد، هر یک از ورودی‌ها به‌صورت پیکان‌های ترسیم‌شده در شکل‌ها نشان داده‌شده است.
	حسینی نجفی طاهری	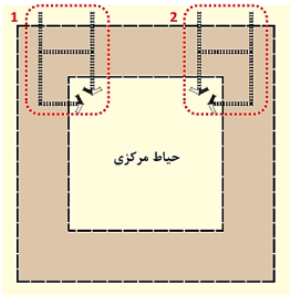	

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

پی‌نوشت‌ها

روش مصاحبه در این مقاله، در رابطه با کسب اطلاعات شغلی و سطح اجتماعی مالکان خانه‌های موردبررسی در تحقیق انجام‌گرفته است. مصاحبه از افراد محلی و بومی که از نوادگان مالکان بناها بوده‌اند (آقای مهربان و ایرانی) و کارشناسان میراث فرهنگی استان (آقای دکتر مشایخ) صورت گرفته است.

1. Hierarchy

۲. معماریان در کتاب «آشنایی با معماری مسکونی ایرانی، گونه‌شناسی درون‌گرا» بیان می‌کند که: کاخ‌های تخت جمشید و شوش و کوشک‌های روزگار ساسانیان گواهی می‌دهد که ایرانی همیشه درون‌گرا بوده و می‌خواسته است شب در خانه با خانگیان خود دور از نگاه بیگانه آرام بیاساید. همچنین باید اضافه نمود که بناهای حیاط‌دار در ایران قدمتی در حدود هشت هزار سال دارند و بناهای مختلف و به‌طور اخص خانه تا رسیدن به شکل حیاط مرکزی کامل، زمانی در حدود شش هزار سال را طی کرده‌اند.

۳. جهت مطالعه‌ی بیشتر پیرامون مسئله‌ی محرمیّت در اسلام رجوع شود به: حکیم، بسیم سلیم. ۱۳۸۱. شهرهای عربی ـ اسلامی، اصول شهرسازی و ساختمانی. ترجمه‌ی محمدحسین ملک احمدی و عارف اقوامی مقدم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

٤. خداوند در آیه‌ی ۲۸ سوره‌ی مبارکه نور، بر چگونگی ورود به خانه و لزوم یافتن اذن پیش از آن اشاره دارد (مکارم شیرازی ١٣٦١). اذن نه تنها محرمیّت شنیداری را نشان می‌دهد بلکه محرمیّت دیداری و انواع دیگر محرمیّت را در قالب کلمه اذن می‌توان تبیین نمود؛ همچنین در آیه‌ی ۱۸۹ سوره‌ی بقره، خداوند طراحی خانه‌ها را مستلزم داشتن حریمی امن و دور از هرگونه مزاحمت هم‌جواری و با ورودی شخصی توصیه می‌کند (نقره‌کار ۱۳۸۷، ٥٠٦). در آیه یادشده خداوند مؤمنین را به تأکید و نشانه‌گذاری در ورود به ابنیه توصیه می‌کند. توصیه‌ای که در معماری اسلامی و بالأخص معماری اسلامی- ایرانی، در نشانه‌گذاری فضایی متعدد مانند شناسایی مفاهیم ورودی و سلسله‌مراتب دسترسی و سیالیت فضایی، مورد اشاره واقع شده است. آیه‌ی ۵۳ سوره مبارکه احزاب نیز نوعی از محرمیّت را به نسبت، کارکرد و نحوه استفاده از فضا تبیین می‌نماید که حوزه محرمیّت را از جداره‌ها به فعالیت‌های درونی فضا گسترش می‌دهد. «یا ایهاالذین آمنو لاتدخلوا بیوتا غیر بیوتکم حتی تستاسنوا و تسلموا علی اهلها ذلکم خیر لکم لعلکم تذکرون» این آیه بیان می‌کند که: (ای کسانی که ایمان آورده‌اید در خانه‌هایی غیر از خانه‌ی خود وارد نشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام کنید، این برای شما بهتر است شاید متذکر شوید). برای مطالعه‌ی بیشتر راجع به تفسیر آیات رجوع شود به: مکارم شیرازی، ناصر. ١٣٦١. تفسیر نمونه: تفسیر و بررسی تازه‌ای درباره قرآن مجید با در نظر گرفتن نیازها خواست‌ها، پرسش‌ها، مکتب و مسائل روز. تهران: دارالکتب السلامیه.

۵. پیرامون مسئله‌ی شکل‌گیری خانه‌های سنتی در بوشهر و عوامل تأثیرگذار بر آن رجوع شود به: هدایت، اعظم و سیده مرضیه طبائیان. ۱۳۹۱. بررسی عناصر شکل‌دهنده و دلایل وجودی آنها در خانه‌های بافت تاریخی بوشهر. نشریه‌ی شهر و معماری بومی. ش. ۳؛ ۳۵ ـ ٥٤.

٦. «هشتی اولین فضا از خانه‌ی ایرانی است که با بیرون ارتباط دارد و برای ایجاد مکث، محل انتظار و تقسیم فضایی است» (فرخ‌یار ۱۳۹۰، ۳۲).

۷. همان‌گونه که معماریان در کتاب خود به این موضوع اشاره دارد، مسیر طی شده از بیرونِ خانه به حیاط با توجه به عناصر موجود میانِ راه، شکل‌های مختلفی دارد. ساده‌ترین آن خطی مستقیم است که از راه دالان و یا طارمه به حیاط می‌رسد. «برخلاف دیگر نقاط با حیاط مرکزی، در تعداد قابل‌توجهی از خانه‌های بوشهر عمل ورود به حیاط مستقیماً بعد از در و با ارتباطِ بصریِ مستقیم با آن صورت می‌گیرد» (معماریان ۱۳۷۳، ۹۰).

فهرست منابع

قرآن کریم. ١٣٧٤. عربی_ فارسی. ترجمه ناصر مکارم شیرازی. تهران و قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، دارالقرآن کریم.

تقوائی، ویدا. ١٣٨٦. *نظام فضایی پنهان معماری ایرانی و ساختار آن*. نشریه هنرهای زیبا. ش ۳۰: ٤٣-٥٢.

حکیم، بسیم سلیم. ۱۳۸۱. *شهرهای عربی ـ اسلامی، اصول شهرسازی و ساختمانی*. ترجمه محمدحسین ملک‌احمدی و عارف اقوامی‌مقدم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

خیراندیش، عبدالرسول. ۱۳۹۰. *در مقدمه کتاب: تاریخ بوشهر محمدحسین سعادت*. تصحیح و تحقیق از عبدالرسول خیراندیش و عمادالدین شیخ‌الحکمایی. تهران: میراث مکتوب با همکاری روزنه.

دهخدا، علی‌اکبر. ۱۳۷۷. *لغت‌نامه*. تهران: دانشگاه تهران.

سیفیان، محمدکاظم و محمدرضا محمودی.١٣٨٦. *محرمیّت در معماری سنتی ایران*. نشریه هویت شهر. ۱ (۱). ۳-١٤.

غلام‌زاده، فراز. ۱۳۹۲. *معماری بوشهر در دوران زند و قاجار*. تهران: آباد بوم.

فرخ‌یار، حسین. ۱۳۹۰. *صد خانه صد پلان (ویژگی‌های معماری خانه‌های قدیمی در بافت‌های تاریخی)*. کاشان: دانشگاه آزاد اسلامی.

کریمی، باقر. ۱۳۹۱. تأثیر معماری قدیم بوشهر بر فرهنگ و معماری کشورهای حاشیه خلیج فارس (مطالعه موردی محله البستکیه شهر دبی). *نشریه هویت شهر*. ٦ (۱۱): ۸۵-٩٦.

محمدیان منصور، صاحب. بهار ١٣٨٦. سلسله‌مراتب محرمیّت در مساجد ایرانی. *نشریه هنرهای زیبا*. ش. ۲۹: ٥٩-٦٨.

مرباغی، بهروز. ۱۳۹۳. *شهر را فرهنگ می‌سازد نه اقلیم؛ نمونه موردی: بندر بوشهر*. ارائه‌شده در همایش ملی شهرسازی فرهنگ‌گرا.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

مسائلی، صدیقه. ۱۳۸۸. نقشه پنهان به‌مثابه دستاورد باورهای دینی در مسکن سنتی کویری ایران. *نشریه هنرهای زیبا*. ش. ۳۷: ۲۷-۳۸

معماریان، غلامحسین. ۱۳۷۳. *آشنایی با معماری مسکونی ایرانی، گونه‌شناسی درون‌گرا*. تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.

معماریان، غلام‌حسین، مجید هاشمی طغرالجردی و حسام کمالی‌پور. ۱۳۸۹. تأثیر فرهنگ دینی بر شکل‌گیری خانه. مقایسه تطبیقی خانه در محلـه مسـلمانان. زرتشتیان و یهودیان کرمان. *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. ۳ (۲): ۱-۲۵.

مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۶۱. *تفسیر نمونه: تفسیر و بررسی تازه‌ای درباره قرآن مجید با در نظر گرفتن نیازها خواست‌ها، پرسش‌ها، مکتب و مسائل روز*. تهران: دارالکتب‌السلامیه.

مهدوی‌نژاد، محمدجواد و نوشین ناگهانی. ۱۳۹۰. تأثیر سواد بصری بر درک زیبایی در آثار معماری. *مجله علمی- پژوهشی معماری و شهرسازی آرمانشهر*. ٤ (۷): ۵۱-۶۲.

نقره‌کار، عبدالحمید. ۱۳۸۷. *درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی*. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.

هدایت، اعظم و سیده مرضیه طبائیان. ۱۳۹۱. بررسی عناصر شکل‌دهنده و دلایل وجودی آنها در خانه‌های بافت تاریخی بوشهر. *نشریه شهر و معماری بـومی*. ۳ (۳): ۳۵ _ ۵۲.

هنرور، سرور. ۱۳۹۲. طراحی بافت مسکونی جدید با الهام از الگوی معماری بافت تاریخی شهر بوشهر. پایان‌نامـه کارشناسـی ارشـد معمـاری. دانشـگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.

وثیق، بهزاد، آزاده پشوتنی‌زاده و محمدرضا بمانیان. ۱۳۸۹. مکان و مسکن در منظر اسلام. *فصلنامه تخصصی پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم*. ۱ (۳): ۹۳-۱۰۲.

Hornby, A S. 2015. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. Oxford University Press.

Mayhew, S. 2003. *Dictionary of Geography*. Oxford University Press.

Othman, Zulkeplee, Rosemary Arid and Laurie Buys. 2015. Privacy, modesty, hospitality, and the design of Muslim homes: a literature review. *Frontiers of architectural research.* No.4: 12-23.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

The Recognition of the Impact of Occupation and Social Class of Muslim Owners of Qajari Houses of Bushehr on Shaping the Privacy Hierarchy of the Entrance Space

Neda Naseri[1], Kourosh Momeni[2*], Mohammad Amir Kakizadeh[3], Behzad Vasiq[4]

1. M.A in Architecture, JundiShapur University of Technology, Dezful, Iran.
2. Assistant professor, Department of Architecture & Urbanism, JundiShapur University of Technology, Dezful, Iran.
3. Master of Architecture, JundiShapur University of Technology, Dezful, Iran.
4. Assistant professor, Department of Architecture & Urbanism, JundiShapur University of Technology, Dezful, Iran.

Privacy is one of the basic principles of Islamic architecture. Islamic texts like Quran and Hadiths indicate that privacy is an important subject in the house which provides peace for the family. The houses that are built in Islamic era represent this principle, but unfortunately, this important architectural principle is nowadays ignored in houses. Therefore, reviewing the privacy principle in the traditional houses can help the architects recognize and apply it in houses. The entrance hierarchy, which is based on several factors such as religious, cultural, social, etc., is one of the elements to create the privacy in houses. It seems that this hierarchy in Bushehr's houses is due to other factors that have not been investigated before. This article tries to discuss these points: the meaning of privacy hierarchy, reviewing the privacy hierarchy in the entrance of Bushehr historical houses, and its relation with the homeowner's job. So in this article, the theory of hierarchy of privacy in Islam has been used by library resources, articles and internet sites and the traditional houses of Bushehr are studied by using interviews with experts, direct observation, and the documents that have remained from these houses. The results show that the occupation of Muslim home owners of Bushehr has influenced the entrance hierarchy in buildings. So the houses of important governmental people had the highest hierarchy privacy due to their relations with important people. Doctors and businessmen's homes had a relatively high level of privacy due to their relations with customers and ordinary people. The homes of people with office jobs and normal social level had the lowest hierarchy privacy among the homes that were surveyed. Thus it can be said that, based on a Muslim owner's job, the amount of privacy hierarchy had been different which are classified into three different types. The first type; the entrance was located at the corner of the house plan as of the businessmen and doctors' houses. Due to a high number of visiting people, the entrance was designed with high privacy level and no direct visibility into the house. In some cases, for men's trade affairs, there was a room whose entrance was located in the first vestibule of the house.The second type; the entrance of these houses was located on one side of the house plan. It opened to the courtyard with less hierarchy than the previous type. It just contained a corridor because few unfamiliar people visited these houses which belonged to the governmental office workers. The third type; these houses had two separate entrances and belonged to important people (such as consuls, mayors, sheriffs, etc.). The house and office of these people were combined in one complex. Because important governmental people visited these houses, two entrances were created to separate the private and public sections of the house.

Keywords: Privacy Hierarchy, Bushehr's Traditional Houses, Entrance Spaces, Occupation.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

* Corresponding Author. E-mail: k_momeni@jsu.ac.ir

In the Name of God

Firooze Islam—Journal of Research on Islamic Architecture and Urbanism

Biannual Journal
Vol.2 No.3 Fall/Winter 2016-17
ISSN: 2383-0247

License holder:	Tabriz Islamic Art University
Managing Director:	Prof. Dr. Keynejad. Mohammad Ali
Chief Editor:	Dr. Pirbabaei. Mohammad Taghi
Co-Editor:	Dr. Nejad Ebrahimi. Ahad
Editorial Board:	Prof. Dr. Bemanian. Mohammad Reza (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tarbiat Modarres University) Dr. Pirbabaei. Mohammad Taghi (Associate professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Chenaghlou. Mohammad Reza (Professor of Civil Engineering Faculty, Sahand University Of Technology) Prof. Dr. Hojjat. Isa (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tehran University) Prof. Dr. Keynejad. Mohammad Ali (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Mohammad Moradi. Asghar (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Iran University of Science & Technology) Dr. Mirgholami. Morteza (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Nadimi. Hamid (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Shahid Beheshti University) Dr. Nejad Ebrahimi. Ahad (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University)
Internal Affairs Manager:	Dr. Gharehbaglou.Minou (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University)
Executive Directors:	Eng. Hamze Pirbabaei, Eng. Zahra Alinam
Scientific Advisers:	Dr. Bahram Ajorlou, Dr. Maziar Asefi, Dr. Azita Balali Oskuei, Dr. Morteza Pourmohammadi, Dr. Hasan Sajjadzade, Dr. Farzin Haghparast, Dr. Yaser Shahbazi, Dr. Abbas Ghaffari, Dr. Islam Karami, Dr. Mahdi Mohammadzadeh, Dr. Leila Medghalchi, Dr. Ayda Maleki, Eng. Mahdi Narangi, Dr. Masoud Nari Ghomi, Dr. Masoud Wahdattalab, , Dr. Ali Vandshoari, Dr. Parisa Hashempour
Persian Editor:	Hamideh Hormati (Assistant Professor of Tabriz Islamic Art University)
English Editor:	Kazem Pouralvar (Lecturer of Tabriz Islamic Art University)

Address:	Faculty of Architecture & Urbanism - Tabriz Islamic Art University - Mosalla St - Maghsoudie St - Saat Sq. - Tabriz
Tel:	041-35541813
Web site:	Firooze-islam.ir
E-Mail:	firooze.islam@tabriziau.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]

Tabriz Islamic Art university
1999
Faculty Of Architecture & Urbanism

FIROOZE ISLAM
Journal of Research on Islamic Architecture & Urbanism
3
ISSN: 2383-0247 Vol. 2 , Fall 2016 / Winter 2017

The Comparison of two Holistic Viewpoints in Architecture before and after Modern era: Humoral approach and Salingaros theory
MajidHeydari Delgarm, Mohammad Reza Bemanian, Mojtaba Ansari

Evolution of the Perception of Meaning of Imam Reza Shrine over Time
Qasem Motalebi, Fereshteh Eslami, Sorayya Taheri, Somayye Gordi Takhti, Amin Mahdavi

Architecture in the Paintings of Herat School
Mehdi Mohammadzadeh, Maryam Mesineh ASL

The Foundations of the Formation of Social Interactions Places Based on Islamic Thought
Ahad Nejad Ebrahimi, Minou Gharabaglou, Amir Hossein Farshchian

A Comparison of Traditional Knot and Contemporary Islamic Patterns; Focusing on Their Applications in Contemporary Architecture
Yahya Nourian, Mohammad Hossein Kasraei

The Recognition of the Impact of Occupation and Social Class of Muslim Owners of Qajari Houses of Bushehr on Shaping the Privacy Hierarchy of the Entrance Space
NedaNaseri, KouroshMomeni, Mohammad Amir Kakizadeh, BehzadVasiq

[DOI: 10.29252/ciauj.2.2.77]